

Who's afraid of standpoint feminism?

Spanningsvelden

Op de vierde Europese feministische onderzoeksconferentie in Bologna in 2000 gaf één van de centrale sprekers haar visie op de evoluties in de feministische theorie en praktijk sinds de jaren zeventig. Met veel ironie benadrukte ze dat er in de jaren negentig 'plots mensen opdoken die ons kwamen vertellen dat we de vrouw als subject moesten deconstrueren... Maar waarmee hebben we ons sinds het begin anders beziggehouden?!' Een groep feministen in het publiek, die oud genoeg waren om de tweede feministische golf te hebben meegemaakt, begon te applaudiseren, zichtbaar tevreden met deze humoristische uiting van irritatie ten aanzien van een *post-...* feministisch deconstructivistische houding die het vrouwelijk subject van de tweede golf monolithisch voorstelt.

Volgens ons werd hier een belangrijk punt naar voren gebracht, dat te maken had met de problematische gelijkenschakeling van 'de politiek van het verschil' en het postmodernisme (zie ook hooks, 1990). We voelden ons echter niet thuis in de voorstelling van het kritische perspectief van de jaren negentig – de zogenaamde *post-wat-dan-ook* – als zou die het 'vrouw'-beeld van de jaren zeventig als een modernistisch primitief subject beschouwen. Eerder dan een polemische tegenstrijdigheid zien wij een continuïteit tussen het collectief feministisch subject 'vrouwen', ontstaan in de bewegingen van de jaren zeventig, en de terugkerende vragen over de verschillen tussen vrouwen. Hiermee willen we niet voorbijgaan aan het feit dat 'de politiek van het verschil' wordt geformuleerd door middel van heftige conflicten en positiebepalingen, waarbij voor-

namelijk zwarte, lesbische en post-koloniale feministische bewegingen deze vragen het meeste aankaarten. We willen hier echter uitgaan van 'the very house of difference' (Lorde, 1993, p. 226) als de plaats waar de collectieve subjecten van het feminisme worden gearticuleerd.

We komen de spanningen in de anekdote wel meer tegen binnen de feministische theorie; zij brachten een reeks gedachten op gang die ons inspireerden tot dit artikel. We willen meer bepaald ingaan op de gelijkschakeling van het concept 'standpunt' met essentialisme en/of modernistische kennissubjecten, en de zogenaamde onverenigbaarheid daarvan met meer 'radicale' open feministische subjecten die vrij zijn van de modernistische verlichte droom van onschuld en eenheid (Flax, 1990; Hekman, 1990; Prins, 1997). Volgens ons gaat een dergelijke visie op standpuntfeminisme voorbij aan het nut van deze theoretische benadering, zowel wat betreft de blijvende waarde van de eerste formuleringen, als de inzichten en herformuleringen die uit de kritische benadering van deze eerste versies voortkwamen.

Daarom hopen we aan te tonen dat de levendige discussies omtrent de conceptualisering van het standpuntdenken een uitdaging vormen voor een aantal theoretische dichotomieën, vooral voor de tegenstelling tussen modern en postmodern. Wij zien feministische kennisverwerving als een collectieve onderneming en merken dat onze moderne academische benaderingen, die traditioneel 'polemisch' zijn, vaak onrecht doen aan de theoretische pogingen om de eigenheid ervan uit te drukken. Als academici zijn we opgeleid tot 'modernisten', omdat we verondersteld worden aan te tonen dat we het beter weten dan zij die ons voorgingen (Latour, 1994, p.20). Als *feministische* academici vinden we dat we ons tegen deze modernistische houding moeten verzetten omdat we beseffen dat we niet 'beter weten dan', maar dat we 'beter weten met/door' hen die ons voorgingen.

Dit artikel moet in eerste instantie beschouwd worden als een *position paper*: in

onze bespreking van wat een standpunt kan inhouden, willen we vooral onze eigen positie ontwikkelen in een terrein dat cruciaal is voor de feministische theorie en praktijk. In het eerste deel zullen we de ontwikkeling van de standpunttheorie en de essentiële rol van Harding daarin in kaart brengen. In het tweede deel vertrekken we van een citaat van Harding om onze interpretatie van het standpuntdenken uiteen te zetten, waarbij we gebruikmaken van verschillende auteurs. In het derde deel kijken we kritisch naar de gelijkstelling van standpunt met een 'essentialistische' of 'universele' visie op vrouwen, en/of de zogenaamde onverenigbaarheid van standpunttheorieën met de meer 'postmoderne' visies op kennisproductie.

Een situering van de feministische standpunttheorie

Eind jaren zeventig, begin jaren tachtig ging een aantal feministische onderzoeksters uit verschillende disciplines zich bezighouden met wat bekend zou worden onder de naam 'feministische standpunttheorie'. Dorothy Smith betoogt dat ze onafhankelijk van elkaar experimenteerden met de betekenis van een feministisch of vrouwenstandpunt (1997). Smith zelf ontwikkelde een sociologie vanuit het standpunt van vrouwen. Deze stelde vrouwen in staat om naar de samenleving te kijken vanuit hun feitelijke positie, ingebed in de historiciteit en de omstandigheden van hun leven (Smith, 1988, p. 8). Politiek wetenschapper Nancy Hartsock vertaalde het marxistische begrip 'standpunt van het proletariaat' in feministische termen en zocht in de levens van vrouwen naar mogelijkheden om zowel een kritiek op dominantie als alternatieve maatschappelijke verhoudingen te ontwikkelen (Hartsock, 1983, 1998). Sociologe Hilary Rose stelde – eveneens vanuit een kritische verhouding tot het marxisme – dat de positie van vrouwen in de maatschappelijke arbeidsverdeling cartesisaanse dualismen (lichaam, emoties, gevoelens versus intellect) ondermijnt en kan helpen om, door

middel van de vrouwenbewegingen, een basis te leggen voor een epistemologie waarin het subjectieve en het objectieve samenvloeien (Rose, 1983). Vanuit een kritiek op de witte feministische standpunttheorieën schetste sociologe Patricia Hill Collins de krijtlijnen voor een zwart vrouwenstandpunt, vertrekkend van de levens en ervaringen van zwarte vrouwen (1990).

In deze context moet het werk van Sandra Harding gesitueerd worden. In haar theoretische analyse van de epistemologische basis van het toenmalig feministisch onderzoek kende zij aan feministische standpunttheorie een prominente plaats toe. Het is dan ook belangrijk om rekening te houden met de *constituerende* aard van Hardings bijdrage aan het 'standpuntfeminisme'. Smith wijst hierop wanneer zij schrijft over het probleem van 'reïficatie' van het standpuntfeminisme.

'Feministische standpunttheorie, als algemene theoretische stroming binnen het feminisme, werd door Sandra Harding (1986) in het leven geroepen, niet om een nieuwe theoretische enclave te creëren, maar om de verdiensten en problemen te analyseren van de feministische theorievorming die probeerde om radicaal te breken met de bestaande disciplines door kennis of onderzoek te verankeren in het standpunt of de ervaring van vrouwen. Diegenen die Harding noemde, werkten onafhankelijk van elkaar en zijn dit blijven doen. In zekere zin heeft Harding ons gecreëerd.' (Smith, 1997, p. 392)

'Bovendien', schrijft Smith, 'wekt het feit dat Harding spreekt over een 'groep' van standpunttheoretici de verkeerde indruk dat zij los stonden van de intellectuele en politieke vertogen binnen hun vakgebied en hun politieke context, terwijl zij daar wel mee in dialoog waren' (p.392). Hartsock (1998) merkt op dat standpunttheorie hoe langer hoe meer beschouwd werd als een 'algemene' categorie van feministische analyse naarmate het debat zich uitbreidde. En Collins (1997, p.375) heeft

scherpe kritiek op de depolitisering die hier vaak bij komt kijken: oorspronkelijk verankerd in een kennis/macht-kader, werd standpunttheorie geplaatst in een discussie over feministische 'waarheid en methode'.

Hardings *The science question in feminism* (1986) wordt beschouwd als één van de eerste pogingen om een gestructureerde beschrijving te geven van methodologische en epistemologische kwesties die in feministische wetenschapsstudies op dat moment aan de orde waren. Het wordt dan ook terecht gezien als een baanbrekend werk (Lennon & Whitford, 1994). Hardings streven om het specifieke karakter van feministische kennisbijdragen in kaart te brengen, is ambitieus, en maakt haar werk nog steeds opvallend en gewaagd.

Hardings conceptualisering van de feministische benaderingen van kennisconstructie is van grote invloed geweest op de feministische epistemologie en op de feministische kennis in het algemeen. In het bijzonder de triptiek waarin zij empirische, standpunt en postmoderne epistemologische benaderingen van elkaar onderscheidt, wordt vaak geciteerd, nagevolgd en/of bekritiseerd.¹ Het pedagogisch potentieel ervan wordt bovendien breed benut in academisch en institutioneel verband.² Onlangs toonde Harding op een conferentie in Utrecht³ nog eens de kracht van deze triptiek die sinds de eerste formulering veelvuldig besproken en bewerkt is.⁴

Binnen het kader van dit artikel kunnen we onmogelijk gedetailleerd ingaan op de discussies rond Hardings triptiek; we willen ons toespitsen op de voorstelling van 'standpunt' als tegengesteld aan zogenaamde 'postmoderne' visies. Dit heeft wellicht te maken met onze eigen *generationele*⁵ gesitueerdheid op politiek en disciplinair vlak waarin we vooral geconfronteerd worden met de volgende kritiek: standpuntfeminisme is *modern* en essentialistisch, en laat weinig ruimte voor andere analytische parameters zoals 'ras'/etniciteit, klasse en seksualiteit waaraan het *postmodernisme* wel aandacht besteedt.

In een dergelijke kritiek (ver)wordt hetgeen Harding in kaart probeert te brengen tot een lineaire en progressieve 'evolutie' van feministische theorieën, van 'modern' naar 'post-modern'. Zo'n voorstelling is veel te simplistisch, menen wij. Het is uiteraard mogelijk om de verhouding tussen de voorgestelde epistemologische stromingen te interpreteren in progressief lineaire termen, maar dat is slechts één mogelijke ingang tot Hardings 'kaart' uit 1986, en zeker niet de meest interessante. We zijn het eens met Tanesini (1999, p. 95) dat de 'kaart' van Harding bruikbaar is om mogelijke feministische visies op de verhouding tussen politiek en kennis te onderscheiden, ondanks het feit dat de grenzen ertussen beweeglijk zijn en geen enkele feministische theoretica volledig in één van de categorieën ondergebracht kan worden. Het analytische onderscheid tussen de drie epistemologische kaders heeft als leidraad gediend voor feministische wetenschappers omdat het hen in staat stelde een aantal belangrijke kwesties in verschillende onderzoekspraktijken te begrijpen. Door de beperkingen van een specifieke epistemologische benadering én de manier waarop deze zich verhoudt tot standaard epistemologische benaderingen te belichten, creëert Harding geen lineaire of piramidale geschiedenis, maar brengt ze de complexiteit van de spanningen tussen deze benaderingen in kaart. Het lijkt ons bijgevolg zinvoller om in gedachten te houden dat zij een *mogelijke* kaart voorstelt in een veranderlijk moment. Harding zelf pleit voor onstabiele categorieën en transitoire epistemologieën. Zij ziet epistemologieën als tijdelijke 'legitimatiestrategieën' voor een ogenschijnlijk paradoxale situatie: hoe kan gepolitiseerde wetenschap de objectiviteit van het onderzoek verhogen? (Harding, 1986, p. 24).

In dit kader stelt Harding een vorm van 'epistemologisch pluralisme' voor (Rose, 1994, 2000): ze beschouwt epistemologieën als historisch en contextueel gegrond, afhankelijk van de verschillende behoeftes van verschil-

lende soorten publiek, aangezien feministische kennisbenaderingen per politieke context en per vakgebied op verschillende manieren bruikbaar zijn. Epistemologieën zijn met andere woorden niet neutraal en er kan (en mag) niet één feministische epistemologie zijn omdat er niet één context is voor de feministische strijd. Bovendien stelt Harding voor om de 'ambivalenties en contradicties' te 'verwachten en zelfs te koesteren' (1986, p. 141); de terreinen waar we op bouwen zijn immers onstabiel en provisorisch. Vaak wordt echter gedacht dat feministische standpunttheorieën in tegenspraak zijn met deze epistemologische pluraliteit en dat ze pleiten voor een uniek vrouwelijk standpunt. Vooraleer we hier verder op in gaan, willen we eerst een beeld geven hoe wij het begrip 'standpunt' begrijpen.

Het concept 'feministisch standpunt'

'Het innemen van een standpunt kan een theoretische migratie vereisen.'

Nancy Hartsock (1998, p. 237)

In dit deel willen we een aantal elementen belichten die cruciaal zijn voor *onze eigen* interpretatie van het concept 'standpunt' en de theoretische en politieke relevantie ervan. We vertrekken hierbij van een citaat uit *Whose science? Whose knowledge?* waarin Harding een beknopte omschrijving geeft van wat

standpuntfeminisme inhoudt. Harding schrijft:

'Wil een bepaalde positie gelden als 'standpunt' in plaats van als stelling – beide evenveel waard, maar om verschillende redenen – dat het luisteren naar vrouwen die over hun levens vertellen als ervaringen belangrijk is, dan moeten we aandringen op een objectieve locatie – vrouwenlevens – als de plaats van waaruit feministisch onderzoek zou moeten beginnen. We zouden deze locatie niet ten volle kunnen appreciëren als vrouwen niet hadden gewezen op het belang van hun ervaringen en stemmen. Het zijn echter niet ervaringen of uitlatingen die de basis vormen van feministische stellingen, maar wel de daaropvolgend geformuleerde observaties en theorie omtrent de rest van de natuur en de maatschappelijke verhoudingen – observaties en theorie die vertrekken van, die kijken naar de wereld vanuit het perspectief van, de levens van vrouwen' (1991, p. 123-124).

Denken vanuit de levens van vrouwen

Standpuntfeminisme houdt zich bezig met de klassieke epistemologische vragen omtrent de rechtvaardiging van kennisaanspraken en stelt een radicale nieuwe basis voor om deze vragen te benaderen, namelijk door vrouwen te beschouwen als kennissubjecten en hun levens als een basis voor (die) kennis. Dit laatste wordt verantwoord op verschillende manieren, die meestal draaien rond het verband tussen onderdrukking en kennis. Dit verband werd reeds ontwikkeld in het werk van Marx: hij beweerde dat kennis die uitgaat van de levens van de onderdrukten een betere verklaring van de wereld oplevert dan kennis die voortkomt uit de levens van dominante groepen. Hartsock bouwt voort op dit perspectief door de levens van vrouwen te beschouwen als een specifiek en geprivilegieerd observatiepunt om de mannelijke suprematie te bekijken. Het idee dat het zicht vanuit de marges beter is, werd vanuit een zwart bewustzijn verder uitgewerkt door

hooks en Collins. bell hooks schrijft over een 'oppositieel wereldbeeld' als 'een manier van kijken die de meeste van onze onderdrukters vreemd was, en die ons sterkte, ons hielp bij de strijd om onze armoede en wanhoop te overstijgen en onze zelfwaarde en solidariteit versterkte' (hooks, 1984, p. i). Collins ontwikkelde het 'outsider-within-perspective': 'een specifieke marginaliteit die een bijzonder perspectief van zwarte vrouwen deed ontstaan' (1991, p.11).

De betekenis en relevantie van deze manoeuvre in het licht van de geschiedenis van de wetenschap en van het feminisme kan niet onderschat worden: waar het om gaat is de mogelijkheid om de levens van vrouwen als bron van kennis te beschouwen. Het principe 'denken vanuit de levens van vrouwen' roept tevens de vraag op vanuit welke vrouwenlevens we moeten denken, of de vraag naar de structurele machtsverhoudingen tussen vrouwen onderling. De kritieken vanuit zwart feministische en lesbische studies, maken duidelijk dat het negeren van deze vraag leidt tot het reproduceren van een dominant witte, middenklasse, heteroseksuele versie van 'vrouwenlevens'. Rekening houden met de verschillen tussen vrouwen langs de parameters van 'ras'/etniciteit, klasse en seksuele oriëntatie ondergraaft echter niet de notie van een feministisch standpunt zelf. Integendeel, het beschouwen van 'ras'/etniciteit, klasse en seksuele oriëntatie als cruciale elementen die de levens van *alle* vrouwen beïnvloeden, heeft geleid tot correctere beschrijvingen. Collins merkt hierover op:

'Waar we nu mee geconfronteerd worden is een toenemende verfijning van hoe we de locatie van groepen moeten beschrijven [...] met de denkbeelden van multipliciteit die berusten op de sociale structuren zelf en niet op individuele vrouwen. Fluiditeit betekent niet dat de groepen zelf verdwijnen en vervangen worden door een opeenstapeling van gedecontextualiseerde, unieke vrouwen van wie complexiteit

elke politiek onmogelijk maakt. De fluïditeit van de grenzen werkt integendeel als een nieuwe lens die de mogelijkheid creëert om een dieper inzicht te krijgen in de manier waarop het feitelijke mechanisme van institutionele macht drastisch kan veranderen terwijl het toch de eeuwenoude ongelijkheden met betrekking tot ras, gender en klasse in stand houdt die resulteren in groepsbestending. In dat opzicht kan de geschiedenis en locatie van groepen gezien worden als het convergentiepunt binnen hiërarchische, veelvoudige en veranderende structurele machtsverhoudingen' (1997, p. 377).

Harding schrijft in deze context dat het noodzakelijk is om enerzijds (de ervaringen van) witte, middenklasse, heteroseksuele, westerse vrouwen in het westerse feministische denken te decentraliseren, en anderzijds feministische analyse te blijven genereren vanuit het perspectief van de levens van vrouwen (1991, p. 13). Het principe om vanuit de levens van vrouwen te denken is volgens ons geen essentialistische methode, maar vereist juist een voortdurende herformulering van de beroemde vraag van Sojourner Truth: *'Ain't I a woman?'* De ontwikkeling van het standpuntfeminisme vindt precies plaats door middel van dergelijke vragen en kritieken, omdat die leiden tot meer complexe, accurate en bruikbare visies op de sociale werkelijkheid en meer rekening houden met de (onderling verbonden) machtsverhoudingen die het leven van vrouwen beïnvloeden.

De grond voor kennisaanspraken is niet de ervaring of de stemmen van vrouwen

Het is belangrijk om kennisaanspraken gearticuleerd in de vorm van een standpunt niet zomaar gelijk te schakelen met 'vrouwenstemmen' of 'ervaringen'. Hoewel Harding het belang van deze laatsten erkent, wijst zij erop dat het epistemologische project van een feministisch standpunt hier weliswaar mee verwant is, maar er toch van verschilt. Een standpunt

verwijst niet naar individuele daden of perspectieven. Het houdt een zoeken in naar de grond voor kennisaanspraken op basis van de levens van vrouwen die collectief worden gearticuleerd als een 'objectieve' positie. Een aantal auteurs heeft erop gewezen dat 'ervaring' en 'vrouwenstemmen' op zich geen stabiele basis vormen voor zo'n onderneming (zie met name Scott, 1992). Paula Moya schrijft hierover:

'De stelling dat mensen die op een bepaalde manier onderdrukt worden aanspraak maken op epistemologische autoriteit, komt voort uit een erkenning dat zij ervaringen hebben – die vaak ontbreken bij mensen die niet op die manier onderdrukt worden – die hen voorzien van informatie die we allemaal nodig hebben om te begrijpen hoe ras-, klasse- en genderhiërarchieën functioneren om de bestaande machtsstructuren in onze samenleving in stand te houden' (1997, p.136).

Maar het principe van het epistemologische privilege van onderdrukte groepen, vervolgt ze, moet onderscheiden worden van het feit dat maatschappelijke posities een vanzelfsprekend epistemologische en politieke betekenis zouden hebben.

Het uitbouwen van een standpunt – collectief en door middel van strijd

Het voorgaande punt zet ons aan om het verworven karakter van een standpunt te erkennen en te onderstrepen: het wordt gevormd door meer dan onderdrukking op zich en kan niet gereduceerd worden tot een ruwe interpretatie van identiteitenpolitiek. Jacqui Alexander en Chandra Mohanty becommentariëren Moya's citaat:

'Het ervaren van onderdrukking kan op die manier – hoewel niet noodzakelijkerwijze – een katalysator zijn om zich te organiseren. Het is met name de *interpretatie* van deze ervaring binnen een *collectieve* context die het moment van transformatie aangeeft van het waarnemen

van tegenstrijdigheden en materiële rechteloosheid naar deelname aan de vrouwenbewegingen' (1997, p. xl).

Het is met andere woorden een combinatie van analyse en politieke strijd binnen een specifiek historisch kader die een feministisch standpunt totstandbrengen (zie ook Hartsock, 1998). Het wordt gecreëerd in de praktijk van de politieke strijd, bij het articuleren van het collectieve subject van die strijd⁶, en het vereist een 'immer voorwaardelijke en fragiele (re)constructie/transformatie van deze complexe subjectposities' (Hartsock, 1998, p. 82). Voortbouwend op Hartsocks niet-essentialistische opvatting over een vrouwenstandpunt, herinnert Harding (1986, p.148) ons eraan dat het innemen van een standpunt niet alleen een intellectueel beginsel is, maar ook een morele en politieke daad die tot doel heeft om de wereld te begrijpen vanuit het perspectief van de onderdrukten.

Het vraagstuk van de objectiviteit

Het probleem van de objectiviteit, tot slot, is een netelige kwestie in de sociale en geesteswetenschappen, die van cruciaal belang is met betrekking tot het postmodernisme. Harding heeft het over 'objectieve locatie van vrouwenlevens', ze schrijft met andere woorden objectiviteit toe aan dit geconstrueerde standpunt. Objectiviteit is een ambivalent begrip (zie Meguill, 1994). Feministische epistemologie is getekend door een spanning tussen het opnieuw nastreven van objectiviteit en het verwerpen ervan. Tussen deze uitersten ligt een groot middenveld waarin het begrip van objectiviteit opnieuw wordt bekeken. Harding neemt deel aan de debatten omtrent de betekenis van objectiviteit omdat het begrip volgens haar te krachtig en te belangrijk is om op te geven. In *Situated knowledges* - een reactie op Hardings *The science question in feminism* - geeft Donna Haraway een vaak geciteerde samenvatting van het belang van deze onderneming.

'Ik denk dat mijn probleem en 'ons' probleem is hoe we *gelijktijdig* een verslag kunnen geven van de radicale historische contingentie van alle kennisaanspraken en wetende subjecten, een kritische erkenning van onze eigen 'semiotische technieken' om betekenis te genereren, én een nuchter engagement kunnen aangaan om een getrouwe weergave te brengen van een 'werkelijke' wereld, één die tot op zekere hoogte gedeeld kan worden en wereldwijde projecten van begrensde vrijheid genegen is' (1991, p. 187).

Haraway schetst een beeld van de spanningen binnen deze twee richtingen: de zoektocht naar een betrouwbare weergave van de wereld (een 'realistische' pool) en het besef van de radicale contingentie van kennisaanspraken (een 'constructivistische' pool), een spanning die Tanesini (1999, p 172) de 'hedendaagse objectiviteitsdichotomie' noemt.

In dit kader ontwikkelt Harding het begrip 'sterke objectiviteit'. Harding opent haar artikel 'Rethinking standpoint epistemology. What is 'strong objectivity'?' (1993) met een citaat uit Haraways *Situated knowledges*:

'Feministische objectiviteit betekent eenvoudigweg gesitueerde kennis'. Deze 'objectiviteit' vereist dat subjecten én objecten van kennis op dezelfde lijn worden geplaatst. Of, zoals Gesa Kirsch het stelt: 'we moeten onszelf in het onderzoeksveld inschrijven' omdat 'we geloven dat wat als kennis geldt sterk afhankelijk is van onze culturele, maatschappelijke en historische positie' (1999, p. 14). Dit maakt een reflexieve houding ten aanzien van onze eigen vooronderstellingen noodzakelijk, wat inderdaad de basis vormt van een streven naar 'sterke objectiviteit'.⁷ Bovendien betekent dit streven dat men rekening houdt met de positie van hen die niet 'thuis' zijn in dominante posities en dat men 'het perspectief van de Ander naar waarde schat' opdat we onze eigen locaties kritischer kunnen bekijken (Harding 1991, p. 151). Sterke objectiviteit keert de traditionele westerse maatstaven over 'wat als kennis geldt'

om. Deze zijn eerder gebaseerd op een veronderstelde 'waardevrije' uitsluiting van gesitueerde subjectiviteiten dan op hun verantwoordelijke insluiting. De 'dialog' over objectiviteit tussen Harding en Haraway is een treffend voorbeeld van de aanhoudende debatten binnen de feministische theorievorming.

Who's afraid of standpoint theory? Hoe standpunttheorie en postmodernisme met elkaar in verband staan.

'Een feministisch standpunt is een praktische techniek die wortelt in verlangen, niet een abstract filosofisch fundament.'

Haraway (1997, p. 198)

Standpunttheorie wordt vaak gecontrasteerd met postmodernisme. Een voorbeeld van een dergelijke theoretische tegenstelling is te vinden in het werk van Susan Hekman.⁸ In *Gender and knowledge* (1990) wijst Hekman op enkele tegenstrijdigheden in de positie van Harding. Zij meent dat Harding enerzijds het postmodernisme verwerpt, anderzijds er wel een aantal dingen uit overneemt, zoals de afwijzing van dualistisch denken en een drang om feministische categorieën onstabiel te houden. Voor Hekman zijn deze postmoderne gevoelheden echter niet verenigbaar met Hardings gebruik van Marxistische en radicale 'verlichtingsepistemologieën'. Om dualismen te kunnen verwerpen, schrijft Hekman, heeft het feminisme de 'radicale zijlijn' van het postmoderne subject (als proces) nodig die 'het hoofd biedt aan de masculinistische kern van het modernisme' met haar Cartesiaanse subject als 'rationeel en autonoom' (p. 135-36). Hekman stelt dat Harding 'de standpuntfeministen veroordeelt omwille van hun poging om een singulier vrouwenstandpunt uit te drukken' (p. 134) en het feit dat ze er niet in slagen om de diversiteit aan vrouwenstandpunten weer te geven. Dit maakt 'haar kritiek op standpuntfeminisme gelijklopend met het postmodernisme' (p. 134). Deze conclusie is volgens Hekman echter in tegenspraak met Hardings

bezorgdheid over het opgeven van het 'enware verhaal', hetgeen haar eclectische epistemologie daarom inconsistent zou maken.

Hekman schrijft: 'Een postmoderne benadering suggereert dat het onmogelijk is om een eenduidig vrouwelijk perspectief, dan wel een eenduidig, waarachtig feministisch verhaal over de werkelijkheid te poneren. Toch wil Harding het eerste verwerpen en het laatstgenoemde aanvaarden' (p. 134). Wij zijn het niet alleen oneens met deze interpretatie, maar we vinden het ook vreemd dat Hekman – ondanks haar gehechtheid aan het postmodernisme – Hardings werk onderwerpt aan de scholastische zuurheid van 'niet-contradictie'-beginnen. Wellicht wordt de subtiële taak om te verklaren welk 'verschil' feministische theorieën maken in theoretische abstracte discussies onmogelijk gemaakt door het kader van klassieke normatieve concepten zoals 'epistemologie' en 'methode'. Ons onbehagen met Hekmans kritiek houdt verband met het feit dat de meeste posities in het werk van Harding niet gemakkelijk bestempeld kunnen worden als modern of postmodern.

Het werk van Harding drukt een moeilijkheid uit waarop vele feministische onderzoeksters stuiten wanneer zij nieuwe concepten creëren op basis van oude. Harding herschept oude concepten als 'objectiviteit', 'epistemologie' en 'methodologie' in plaats van ze te verwerpen. Vanaf het begin werden feministische praktijken geconfronteerd met het probleem dat ze hun strijd baseerden op de oude notie 'vrouw', die tezelfdertijd werd ge-de/her-construeerd. Ook Hekman pleit tegen de tendens – 'vooral onder feministen die zichzelf postmodernisten noemen' – 'om vroegere feministische ideeën te verwerpen als naïef en misleid' (1999, p. 28). Het is wellicht het besef van deze eeuwige strijd die de humoristische reactie veroorzaakte in de anekdote in het begin van dit artikel. Hekmans vroege kritiek kan hier dienen als voorbeeld van de manier waarop de feministische epistemologie soms wordt bekeken door een 'standpunt-versus-postmodernisme'-bril.

Tegenover deze manier van kijken willen we kort Haraways beroemde concept 'gesitueerde kennis' in herinnering brengen. Hoewel deze notie vaak wordt aangehaald als een voorbeeld van postmoderne wetenschap (Prins, 1997), kan het evengoed – en de auteur doet dit ook zelf – gezien worden als één van de mogelijke uitwerkingen van feministische standpunttheorie. Haraway verbindt haar werk met standpunttheorie als volgt:

'Een standpunt is niet een empiricistisch verzoek aan of door 'de onderdrukten' maar een cognitief, psychologisch en politiek instrument om meer adequate kennis te verwerven die beoordeeld wordt door de niet-essentialistische, historisch contingente, gesitueerde maatstaven van sterke objectiviteit. Zulk een standpunt is de altijd beladen maar noodzakelijke vrucht van de praktijken van een oppositioneel en differentieel bewustzijn' (1997, p. 198-199).

Haraway benadrukt dat het belangrijk is om politieke en wetenschappelijke praktijken af te meten aan de posities van onderdrukte groepen (waaronder zij ook onderdrukte niet-menselijke wezens verstaat) en te leren denken vanuit deze 'analytische en fantasierijke standpunten'. Wat dat betreft zijn we het oneens met Prins (1997) die Harding en Haraway tegenover elkaar stelt, met name door het belang van het denken vanuit een onderworpen standpunt uit het concept van gesitueerde kennis weg te laten.

In een voetnoot bij bovenstaand citaat waarin zij de auteurs vermeldt waarop zij zich baseert, merkt Haraway bovendien scherp het volgende op:

'Dat Hartsock, Harding, Collins, Star, Bhavnani, Tsing, Haraway, Sandoval, hooks en Butler niet verondersteld worden het eens te zijn over postmodernisme, standpunt, wetenschapsstudies of feministische theorie is niet mijn probleem, noch dat van hen. Het probleem is de

nodeloze maar gangbare kostprijs van het maken van taxonomieën van ieders positie zonder rekening te houden met de context waarin ze zijn ontwikkeld, of van het weigeren om te herlezen en nieuwe lagen te maken zodat nieuwe patronen ontstaan vanuit de vroegere discussies' (1997, p. 304-305).

De moeilijkste opgave met betrekking tot theoretische gesitueerdheid is wellicht het verzet tegen de abstracties waarin we zo gewoon zijn te denken.

We menen, kortom, dat in vele kritieken op standpunttheorie de notie van een feministisch standpunt verkeerd begrepen wordt door de erkenning van verschillen tussen vrouwen en de complexiteit van het feministisch subject toe te schrijven aan het 'postmodernisme'. Uit het voorgaande is hopelijk duidelijk geworden dat feministische standpunttheorieën noch een monolithisch geheel noch een theoretische enclave is, maar een cluster van epistemologische stromingen die gegroeid is uit verschillende benaderingen en in verschillende richtingen uitgewerkt werd (Stanley, 1997). Dit maakt het moeilijk en wellicht zinloos om feministische standpunttheorie in een categorie als modern of postmodern onder te brengen (Puig, 2000).

In plaats daarvan stellen wij een weg voor die aansluit bij de argumentatie van Tanesini dat kritieken op het 'universalisme' (van 'de' vrouw) en op het gebruik van 'rechtstreekse' ervaring de vroege formuleringen van de standpunttheorieën niet zozeer ondergraven, maar juist helpen bij de verdere ontwikkeling ervan (1999, p.149). We willen hierbij niet vergeten dat confrontaties met universalistische taxonomieën belichaamde conflicten zijn, vooraleer het theoretische discussies worden. Het is niet de postmoderne theorievorming die het feminisme van het vereiste subject voorziet (zoals het niet de abstractie van de Cartesiaanse filosofie is die de liberale revoluties mogelijk maakte). Het zijn de *gesitueerde* feministische praktijken die het vrouwen

mogelijk maakt om nieuwe kennissubjecten te belichamen die feministische epistemologieën trachten te theoretiseren. En zelfs deze formulering doet onrecht aan het 'verschil' dat feministische theorieën vaak maken: de dichotomie zelf tussen theorie en praktijk is te steriel om de subtiele beschrijvingen te leveren waarmee deze creatieve verschillen recht wordt gedaan. De levendigheid van het debat rond feministische standpunttheorie is voor ons een voorbeeld van deze moeilijke zoektocht naar subtiliteit die een kostbaar ingrediënt vormt van zelfreflexieve feministische theorieën en debatten. Om het met de woorden van Harding te zeggen: we zien feministische theorie inderdaad als een creatieve poging om andere soorten van theorievorming te creëren (1986, p.249).

Enkele (niet-)sluitende opmerkingen

We zouden niet in staat zijn om die positie zo te waarderen als vrouwen er niet op hadden aangedrongen dat hun ervaringen en stemmen belangrijk waren.

Concepten van de feministische alliantie rond 'de politiek van locatie'⁹ – zoals standpunt, sterke objectiviteit en gesitueerde kennis – werden mogelijk door de praktijken en politieke verworvenheden van de vrouwenbeweging. Het succes van een concept – als het slaagt als interessant en bruikbaar instrument – heeft echter specifieke gevolgen in de academische context. Stanley en Wise (2000) wijzen erop dat zo'n concept een soort van *voie royale* kan worden en de ontwerpster ervan een *ster*. De manier waarop een concept succes oogst via een academisch netwerk, kan andere theoretische richtingen tot zwijgen brengen. Kritieken op het 'tot merknaam maken' van feministische concepten (waaronder ook Hardings weergave van feministische epistemologische stromingen) tonen aan hoe in zekere zin het huidige succes van populaire noties als 'gesitueerde kennis' de geschiedenis van hun ontstaan kunnen verhullen – een ontstaan dat volgens ons ingebed is in 'het huis van verschil' in het hart van de femi-

nistische theorie en praktijk – en daarom bijvoorbeeld postmoderne theoretische verworvenheden lijken. Het succes van Hardings werk heeft wellicht geleden onder de effecten van deze academische gewoontes waarmee we nog steeds worden opgeleid: *penser classer*.

De levendigheid van de concepten die we bespraken – en van feministische theorie in het algemeen – behoort niet exclusief toe aan de universiteit, en hun krachtige potentieel is niet te danken aan academische erkenning of theoretische debatten. Het is daarom belangrijk om conceptuele constructies niet enkel te situeren in tijd en ruimte, maar ook in een 'project' en in een intellectuele evolutie die nooit neutraal is maar altijd gesitueerd en belichaamd. Het is niet onze bedoeling om het belang van theoretische prestaties, academische denkbeelden en de feministische bijdragen daaraan te minimaliseren; de bibliografie bij dit artikel kan als illustratie gelden van de feministische theorievorming die ons denken op cruciale wijze gevormd heeft. De gesitueerde positie die we in dit artikel innemen wordt ongetwijfeld getekend door het (late) moment waarop we met deze theoretische debatten kennismaakten én door de notie van 'collectief', ontstaan in nieuwe politieke praktijken van allianties en webachtige netwerken, waarmee we vertrouwd zijn. Het is vanuit deze posities, en verlangens naar verandering, dat we ons het feministisch standpuntdenken hebben toegeëigend voor onze eigen politieke en theoretische doeleinden.

Daarom willen we niet vergeten dat de concepten van Harding – ondanks de academisering ervan en hun onvermijdelijke verwording tot merknamen – zoals haar formuleringen van 'standpunt' en 'sterke objectiviteit' ook pogingen zijn om feministische praktijken *in theorie te brengen*, praktijken die ontstaan vanuit de strijd, positionering en controversiële debatten die onafgebroken nieuwe configuraties van machtsverhoudingen in vraag stellen. Met de woorden van Haraway:

'Het maakt niet veel uit voor de figuur van de

immer creatieve, feministische, antiracistische, gemuteerde bescheiden getuige of vrijheid, rechtvaardigheid en kennis worden gebrandmerkt als modernistisch of niet: dat is niet ons probleem. Wij zijn nooit modern geweest (Latour 1994; Haraway 1994). Vrijheid, rechtvaardigheid en kennis gaan – in de woorden van bell hooks – eerder over ‘verlangen’ (*yearning*) dan over vermeende ‘Verlichtings-fundamenten’ (1997, p.191).

Zoals we in onze inleiding vermeldde, proberen we nog steeds woorden te vinden die beter afgestemd zijn op onze ervaring met de feministische kennispolitiek dan de progressief lineaire voorstellingen van het te boven komen van het ‘modernisme’ door de overgang naar ‘postmodernistische’ discussies. Wanneer we de feministische strijd en de verworvenheden ervan in theorie proberen om te zetten, dan willen we liever ‘beter zijn met’ dan ‘beter zijn dan’ zij die ons voorgingen.

Vertaling: MarleenJohanna Pas

Noten

1. Sommige kritiek is voornamelijk gericht op de specifieke conceptualisering van één van de stromingen (bijv. Longino, 1988, over Hardings conceptualisering van feministisch empirisme), andere kritiek richt zich op het schema zelf (bijv. Stanley, 1997, over de rigiditeit van de categorieën).
2. Het ligt bijvoorbeeld al jaren aan de basis van Rosi Braidotti's colleges bij Vrouwenstudies aan de Universiteit van Utrecht, de NOISE Zomerschool en het PhD-programma van de NOV.
3. Harding was in Utrecht op 17 en 18 april 2001 en gaf er de openingslezing van het Symposium *Women and Science: the Dutch Case* georganiseerd door de NOV, in het kader van het 73e Lustrum van de Universiteit van Utrecht. Het symposium werd gevolgd door een PhD-seminar met Harding, waarin wij als discussieleiders optraden. Dit artikel is het resultaat van onze discussies en uitwisselingen tijdens en na dit seminar.
4. Voor opeenvolgende versies van Hardings triptiek, en van haar standpuntconcept, zie 1986, in het bijzonder pp. 20-29 en pp. 136-162; 1991, in het bij-

zonder hoofdstukken 3, 6, 7; en 1998, pp. 16-18 en hoofdstuk 6.

5. De notie ‘*genderation*’ ontstond binnen het Nextgender@tion netwerk, een Europees netwerk van jonge academische feministen, en dient als uitgangspunt voor collectieve reflectie op de manier waarop we gesitueerd zijn in de huidige tijd en doorheen intergenerationele percepties.
6. Dit is niet de plaats om ons argument te situeren vis-à-vis het werk van Ernesto Laclau and Chantal Mouffe (1985), maar we merken op dat onze visie op standpunttheorie parallel loopt met hun begrip van het politieke proces, namelijk niet als het bijeenbrengen van reeds bestaande actoren, maar wel als de articulatie van nieuwe politieke subjecten in het proces van strijd.
7. Omdat we in het kader van dit artikel dit begrip niet genoeg recht kunnen aan doen, verwijzen we de lezers naar Harding 1991, in het bijzonder hoofdstuk 6.
8. Hekman verdient hier bijzondere aandacht omwille van de discussie die haar kritiek losmaakte in een speciaal dossier in *Signs* (1997), met commentaren van Hartsock, Smith, Collins en Harding. In dit artikel richten we ons op Hekmans kritiek uit 1990.
9. Het bevestigen van een dergelijke alliantie betekent niet de ontkenning van het verschil tussen de benaderingen. Zie Knapp (2000).

Literatuur

- Alexander, J., & Mohanty, Ch. (eds.). (1997). *Feminist genealogies, colonial legacies, democratic futures*. New York: Routledge.
- Collins, P. H. (1990). *Black feminist thought. Knowledge, consciousness and the politics of empowerment*. London: Harper Collins.
- Collins, P. H. (1997). Comments on Hekman's ‘Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited’: Where's the Power? *Signs* (22) 2, 375-381.
- Flax, J. (1990). *Thinking Fragments*. Berkeley: University of California Press.
- Haraway, D. (1991). Situated Knowledges. The Privilege of Partial Perspective In *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature* (pp. 183-201). New York: Routledge.
- Haraway, D. (1997). *Modest_witness@second_millennium. FemaleMan_meets_OncoMouse*. New York: Routledge.

- Harding, S. (1986). *The science question in feminism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Harding, S. (1991). *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women's lives*. Milton Keynes: Open University Press.
- Harding, S. (1993). Rethinking standpoint epistemology: What is 'strong objectivity'? (pp. 49-82). In L. Alcoff & E. Potter (Eds.) *Feminist epistemologies*. New York: London.
- Harding, S. (1998). *Is science multicultural? Postcolonialisms, feminisms and epistemologies*. Indiana University Press.
- Hartsock, N. (1983). The feminist standpoint. Developing the ground for a specifically feminist historical materialism. In S. Harding & M. B. Hintikka (Eds.) *Discovering Reality* (pp. 283-310). Dordrecht: Reidel.
- Hartsock, N. (1998). *The feminist standpoint revisited and other essays*. Boulder: Westview Press.
- Hekman, S. (1990). *Gender and knowledge. Elements of a postmodern feminism*. Boston: Northeastern University Press.
- Hekman, S. (1999). *The future of differences, truth and method in feminist theory*. Cambridge: Polity Press.
- hooks, b. (1984). *Feminist theory. From margin to center*. Boston: South End Press.
- hooks, b. (1990). 'Postmodern blackness', *Postmodern Culture* 1(1).
http://muse.jhu.edu/journals/posmodern_culture/v001/1.1.hooks.htm
- Kirsch, G. (1999). *Ethical dilemmas in feminist research*. New York: SUNY Press.
- Knapp, A. (2000). More power to argument. *Feminist Theory* (1) 2, 207-223.
- Laclau, E. & Mouffe, Ch. (1985). *Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics*. London: Verso.
- Latour, B. (1994). *Nous n'avons jamais été modernes. Essai d'anthropologie symétrique*. Paris: La découverte.
- Lennon, K. & Whitford, M. (Eds.) (1994). *Knowing the difference. Feminist perspectives in epistemology*. London: Routledge.
- Longino, H. (1988). Science, objectivity, and feminist values. Review essay. In *Feminist Studies* (14) 3, 561-574.
- Lorde, A. (1993). *Zami. A new spelling of my name*. New York: Quality Paper Book Club. (First edition 1982).
- Meguill, A. (ed.) (1994). *Rethinking objectivity*. Duke University Press.
- Moya, P. (1997). Postmodernism, "Realism", and the Politics of Identity: Cherrie Moraga and Chicana Feminism. In J. Alexander & Ch. Mohanty (Eds.) *Feminist genealogies, colonial legacies, democratic futures* (pp. 125-150). New York: Routledge.
- Puig de la Bellacasa, M. (2000). Feminist knowledge politics. A different history of knowledge construction. Draft paper 4th Feminist European Research Conference, <http://www.women.it/quarta/workshops/epistemological4/mariapuig.htm>.
- Prins, B. (1997). *The standpoint in question. Situated knowledges and the Dutch minorities discourse*. Utrecht University. Unpublished PhD dissertation.
- Rose, H. (1983). Hand brain and heart: A feminist epistemology for the natural science. *Signs* (9) 1, 72-90.
- Rose, H. (1994). *Love, power and knowledge*. Cambridge: Polity Press.
- Rose, H. (2000). Building a new team with Gaia? *Signs* (25) 4, 1125-1128.
- Scott, J.W. (1992). Experience. In Judith Butler & Joan W. Scott (Eds.) *Feminists theorize the political* (pp. 22-40). New York: Routledge.
- Smith, D. (1988). *The everyday world as problematic. A feminist sociology*. Milton Keynes : Open University Press.
- Smith, D. (1997). Comment on Hekman's 'Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited.' *Signs* (22) 2, 392- 398.
- Stanley, L. (1997). Methodology matters! In V. Robinson & D. Richardson (Eds.). *Introducing women's studies* (pp. 198-219). Macmillan Press (2nd edition).
- Stanley, L. & Wise, S. (2000). But the empress has no clothes! Some awkward questions about the 'missing revolution' in feminist theory. *Feminist Theory* (1) 3, 261- 288.
- Tanesini, A. (1999). *An introduction to feminist epistemologies*. Massachusetts: Blackwell.
- Truth, Sojourner (1851) *Ain't I a Woman*. Transcription: <http://www.feminist.com/sojour.htm>

Beeldmateriaal

Sheila Levrant de Bretteville, *The women's building*. Invitation to visit the Women's Building (Grandview Street) in Los Angeles, 1973, in *Suffragettes to She-Devils, Woman's Liberation and Beyond* (Phaidon Press 1997).

Foto: Natascha Unkart, *Redressing the problem. (Girls in Academia series)*.